

Наталія КУШНАРЕНКО

Нове книгознавче дослідження книжкових пам'яток

(Рецензія на монографію: Г. І. Ковальчук. Книжкові пам'ятки

(рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. - К. : 2004. - 644 с.)

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, яка є найбільшою в державі за кількістю і значущістю фондів, у тому числі рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних книг XIX–XX ст., випустила друком видання, котре, впевнені, зацікавить усіх знавців книжкових раритетів, насамперед бібліотечних спеціалістів, які працюють з історико-культурними фондами. Монографія Г. І. Ковальчук «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах» містить, по суті, розгляд тією чи іншою мірою всіх основних проблем, які стосуються т. зв. книжкових пам'яток (термін, запроваджений не так давно спеціалістами Російської державної бібліотеки як узагальнююче визначення для тих категорій книг, що традиційно називаються «рідкісні та цінні»).

Інтерес у суспільстві до таких книжок існував, мабуть, завжди. Проте справжнє вивчення раритетів починається лише у XVIII ст., спочатку у середовищі бібліофілів, оскільки саме вони займалися колекціонуванням таких перлин, їх бібліографуванням і вивченням. У рецензованій монографії це досить переконливо доведено. Тут у ретроспективі простежено розвиток розуміння поняття «рідкісна книга» як західноєвропейськими вченими та практиками, так і російськими. Мусимо підкреслити, що у вітчизняній літературі спеціальних теоретичних праць, присвячених цій проблематиці, досі не було; переважають статті про певні книжкові перлини чи, останнім часом, про історію та колекції відділів рідкісних книг найбільших бібліотек. У цьому зв'язку монографія Г. І. Ковальчук заповнює дану прогалину у вітчизняному бібліотекознавстві та книгознавстві, оскільки зміст дослідження охоплює ціле коло питань як цих наук, так і галузей бібліографії, бібліофілії, антикварної та букіністичної торгівлі, пам'яткознавства тощо.

Структура монографії адекватно передає логіку дослідження, мета якого, як зазначає автор, – проаналізувати спектр знань, напрацьованих теорією та практикою роботи багатьох людей, установ, країн з книжками–пам'ятками історії та культури; знань, зафіксованих лише фрагментарно у великій кількості джерел (с. 11). Дійсно, значна кількість посторінкових посилань, список літе-

ратури, що займає майже сто сторінок, свідчать про залучення дослідницею максимально широкого кола джерел з теми. Варто побіжно відмітити як позитивне і те, що список літератури структуровано за видами документів, і це значно полегшує користування ним.

Проте, безперечно, не тільки аналіз існуючих публікацій та документів становить суть монографії, а в першу чергу узагальнення досвіду роботи спеціалістів у даному напрямі. Окрім узгодження теоретичних книгознавчих питань щодо рідкісності та цінності видань, виявлення та узагальнення існуючої законодавчої бази стосовно книжкових пам'яток, авторка, працюючи завідувачкою відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, поставила своїм завданням розкрити специфіку та визначити основи науково обґрунтованої практики діяльності відділів стародруків та рідкісних видань бібліотек України.

Як доводить дослідниця, саме цей термін – «рідкісна книга» (його аналоги різними мовами – *Seltenes Buch*, *Rare book*, *Livre rare*) – був найпоширеніший аж до середини XX ст. Поступово до нього додається ознака цінності книги, спочатку лише як додаток до рідкісності, а згодом ознака цінності книги в радянських публікаціях висувається на перший план, поступово витісняючи термін «рідкісна». Автор монографії, після детального розгляду основних дефініцій у даній галузі, визначила етапи розвитку базових термінів (с. 155–157), справедливо зазначивши, що терміни «рідкісна» й «цінна» не замінюють одне одного, а взаємодоповнюють.

Незважаючи на історичний «крен» теми, тобто дослідження за давніх друків, порушені в монографії проблеми, безумовно, актуальні. Останнім часом світове співтовариство все більше уваги приділяє питанням збереження фондів рукописних книг, стародруків та інших книжкових пам'яток, створенню зведених електронних баз даних. У монографії Г. Ковальчук ці аспекти знайшли відображення. Гадасмо, корисним усім спеціалістам буде представлена інформація про програму ЮНЕСКО «Пам'ять світу», діяльність Консорціуму європейських наукових бібліотек у плані створення спільного каталогу стародруків, а також відомості про діяльність бібліотек Росії щодо книжкових пам'яток. У параграфі 3.2 авторка аналізує проблеми створення Державного реєстру книжкових пам'яток, який має велике значення для бібліоте-

Кушнарєнко Наталія Миколаївна, проректор Харківської державної академії культури, д-р пед. наук, професор.

карів України. Певні моменти тут можна вважати спірними, проте основний висновок дослідниці щодо необхідності прискорити цю діяльність, а головне – скоординувати її, є цілком слушним.

До переваг монографії належить і те, що всі питання, пов'язані з рідкісними та цінними книжками, розкриваються через призму бібліотечної діяльності. Зокрема, зібраний і представлений разом матеріал з історії виокремлення рідкісних книжок у бібліотечних фондах і створення відповідних відділів переконливо засвідчив тенденцію щодо цього. Маємо підкреслити, що в цьому контексті провідні харківські бібліотеки – і Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, і Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – посідають не останнє місце (с. 173, 174).

Бібліотечний аспект явно присутній і в інших розділах монографії, зокрема, щодо критеріїв відбору рідкісних та цінних видань у бібліотеках. Погоджуючись у цілому з наведеними критеріями, мусимо наголосити, що красназавчий принцип щодо формування фондів відділів рідкісних книг обласних і місцевих бібліотек є, на нашу думку, переважним, оскільки для певного регіону чи міста найбільшу цінність становлять саме красназавчі видання чи видання видатних особистостей цього краю.

Найбільше зацікавить бібліотечних спеціалістів останній розділ, у якому детально розглядається специфіка роботи у відділах стародруків та рідкісних видань бібліотек. Йдеться, насамперед, про особливості бібліографування книжкових пам'яток, і це дуже важливо саме зараз, коли в зв'язку зі створенням електронних каталогів питання уніфікації описів набувають першочергового значення. Крім загальних зауважень, автор окремо розглядає найголовніші моменти стосовно описів інкунабул, іноземних стародруків XVI–XVIII ст., кирилических стародруків, книжок громадянського друку, нелегальних видань XIX ст. та інших видів книжкових пам'яток XIX–XX ст., їх оправ, а також колекцій книжкових пам'яток.

У цьому ж розділі значну увагу приділено фондознавчим проблемам, пов'язаним зі зберіганням рідкісних та цінних книжок. Тут узагальнено й чітко викладено теоретичні засади зберігання цінних документів (книг), поняття про консервацію та її складові; основні вимоги до умов зберігання книжкових пам'яток. Наведено фактори, які впливають на стан книжок, розкрито сучасні підходи до реставрації пам'яток історії та культури.

Проте, як зазначає Г. І. Ковальчук, жодна реставрація не допоможе, якщо подальше зберігання пам'яток буде недбайливим. Тому авторка подає основні принципи фізичного розміщення колекцій, а також правила збереження книжкових пам'яток у процесі обслуговування.

Окремий блок питань, що розглянуто тут, це питання збереження інформації, тобто змісту книг, шляхом переведення цієї інформації на інші носії – оптичні диски, фото, мікрофільми, факсимільні видання тощо. Як слушно наголошує авторка, оригінали тим самим виключаються з активного користування, замінюються копіями при обслуговуванні читачів, а крім того, відбувається забезпечення доступу до книжкових скарбів найширшим колом користувачів (с. 385). Не залишилися поза увагою дослідниці і питання безпеки фондів книжкових пам'яток, що є, на жаль, дуже актуальним, з огляду на факти викрадення книжок, псування їх внаслідок техногенних аварій чи недбалого ставлення людей.

Існують проблеми і в плані обліку книжкових пам'яток, які мають зберігатися постійно, вічно. Облік старих книг також має свою специфіку, наприклад, облік конволютів, яких багато серед стародруків. Дослідниці не лише називає проблемні питання, на які потрібно зважати, але й пропонує конкретні рішення. Зокрема, в додатках до монографії наведено зразок паспорта історичної колекції. Запровадження таких паспортів у щоденну бібліотечну практику, на думку Г. І. Ковальчук, сприятиме поповненню обліку раритетів.

У монографії порушене також питання підготовки кадрів для роботи з книжковими пам'ятками, адже жодний вищий навчальний заклад їх не готує. Такі спеціалісти потрібні не тільки у бібліотеках, де є окремі відділи рідкісних книг. Книжкові пам'ятки зберігаються також у музеях, архівах, де існують аналогічні проблеми. Крім того, держава потребує спеціалістів з рідкісних та цінних книг на митницях, експертів у відділах культури в місцевих органах влади та ін. Це лишається проблемою, яку ще потрібно вирішувати. У цьому сенсі дана монографія є також важливою, оскільки представляє основний спектр знань, необхідних для роботи названих категорій спеціалістів.

Доповнює монографію ґрунтовний «Тлумачний словник історико-книгознавчих та бібліотечнознавчих термінів», який містить відповіді на багато питань, що виникають у роботі з рідкісними та цінними книжками. Впевнені, що представлена монографія та її додатки стануть у нагоді всім спеціалістам.